

Who's got the power?

Een themanummer over de/politisering

Rogier van Reekum en Gwen van Eijk

SOC 13 (1): 1–9

DOI: 10.5117/SOC2017.1.REEK

Abstract

This special issue titled *Who's got the power? A special issue on de/politicization* emerged as retrospective on a special issue of five years ago, titled *'Power to the people!' An anatomy of populism* (Uitermark et al. 2012). As populism lost its aura of a novel movement, the public struggle to claim and gain authority on important themes has become more explicit. In a series of essays, contributors reflect on past and current subjects of de/politicization, among which populism, the (allegedly shrinking) middle class, climate governance, migration and the European Union, fake news, racism, political trust and the role of social scientists in public debates.

Dit themanummer is ontstaan als retrospectief op het themanummer van *Sociologie* van vijf jaar geleden: *'Power to the people!' Een anatomie van het populisme* (Uitermark et al. 2012). We wilden nagaan wat er in de afgelopen tijd geleerd is over de ontwikkelingen die dat nummer centraal stelde. Het werd echter snel duidelijk dat een eenduidige replicatie van het nummer uit 2012 geen recht zou doen aan precies de politieke actualiteit waar dat nummer op reageerde.

1 Populisme, dat was eenmaal

Power to the people! bracht artikelen, essays en besprekingen bij elkaar rondom nieuwe vormen van politiek die namens 'het volk' wilden spreken. Populisme spookte in 2012 al enige tijd rond in de Nederlandse politiek en die populistische gedaante werd vooral ontwaard aan de rechterkant van het ideologische speelveld, waar een langdurige opleving van politieke

creativiteit zorgde voor nieuwe ideeën, nieuwe spelers, nieuwe partijen en toenemend electoraal succes. Een van de kwesties in het themanummer was of de opkomst van het zogenoemde populisme nu hoofdzakelijk verklaard kon worden uit reëel bestaande opvattingen van het electoraat. Was er sprake van een correctie op de al te postideologische of misschien zelfs linkse consensus in de politieke cultuur van Nederland? In dat geval moest de ontwikkeling dan toch op zijn minst als een emancipatie van de burger begrepen worden. Of speelde de vorming van nieuwe publieken – onder invloed van veranderende media, allerhande vertogen en politieke stijlen en smaken – een beslissende rol? Was het driestromenland van de Nederlandse ideologie uitgekomen op een zee van klotsende kiezers die vooral door rechts-populistische hemellichamen werden aangetrokken? Hoe dit ook zij, studies naar de belevingswereld van mensen zelf wezen in elk geval op gevoelens van miskennis over verloren welzijn of krimpende toekomstperspectieven. Die miskennis bleek een belangrijk prisma waardoor mensen hun relatie tot ‘de politiek’ en gezagsdragers als zodanig beschouwden. Terugkomende vraag bij dit alles was ook of de beschreven tendensen, emoties en kwalificaties nu eigenlijk wel specifiek te maken hadden met populisme. Is populisme zelf een ideologie of is het een politieke stijl waarmee politieke ideeën kunnen worden uitgedrukt? Antwoorden wezen toch vooral naar het laatste en mede daardoor werd duidelijk dat de opkomst van populisme niet overschat moest worden. Populisme is een democratische basishouding die kan worden aangenomen en verlaten al naar gelang de inzet van politieke conflicten. Juist daarom, zo liet het themanummer zien, speelt populisme niet enkel in de electorale politiek maar ook in andere domeinen waar van democratisering sprake is, zoals de kunsten en de wetenschap. De diagnose van een populistische revolutie bleek de plank mis te slaan, maar des te duidelijker kon worden geconcludeerd dat wie op het publieke toneel naar de steun van ‘de mensen’ zoekt in elk geval bedreven moet zijn in het vlekkeloos uitoefenen van populistische gestes.

Terugkijkend behandelde het themanummer van 2012 een stel vragen die nog steeds uiterst relevant zijn maar tegelijk door de werkelijkheid lijken ingehaald. Meer nog dan in 2012 hebben populistisch bedreven figuren de plaats van de macht betreden en laten zij zich niet enkel in woord maar ook in daad gelden. Nadrukkelijker nog dan in 2012 doen gevestigde spelers moeite om zich met ‘het volk’ en ‘het volkse’ te omringen. Dat betekent allemaal niet dat populistische politiek wint en andere politiek verliest, maar wel dat populisme de aura van het nieuwe is verloren. Waar het in 2012 nog mogelijk leek om te spreken van een gevestigde politiek die

probeerde om populistische uitdagingen toch zo goed mogelijk op afstand te houden, is zo'n rolverdeling nu nagenoeg nietszeggend geworden. De nieuwlichters van toen staan inmiddels alweer in de schaduw van nog fellere verschijningen. Hiermee is ook de vraag over de conceptualisering van populisme pregnanter geworden. Hoewel populisme-onderzoekers tamelijk goed wisten en weten te definiëren waar ze onderzoek naar doen, wordt – ook al in 2012 – met 'populisme' een heterogene verzameling van uitingen, bewegingen en affecties aangeduid. Vooral in journalistieke en opiniërende vertogen neigt de term niet veel meer te betekenen dan 'irrationeel-doch-bevredigend', waarmee haar aantrekkingskracht op minder-bedeelden, buitenstaanders en lageropgeleiden verklaard zou zijn.

Sinds 2012 is de term 'populisme' in het publieke debat vergezeld geraakt door andere termen die, in samenhang of competitie, moeten duiden op vormen van politieke ontevredenheid, rancune, protest, verzet en haat. Daarbij gaat het niet in de laatste plaats om racisme, seksisme en nationalisme. De inzet van deze categorieën zijn nooit enkel analytisch en hebben onherroepelijk een politieke lading. Daarom is er ook voortdurend publieke strijd over de benaming van politieke spanningen en verschuivingen. Sinds 2012 streden commentatoren, veel nadrukkelijker dan ervoor, publiekelijk over deze categorieën. Een belangrijke inzet van deze strijd betreft het democratisch gehalte van wat als 'populisme' wordt aangeduid. Is er daadwerkelijk sprake van een beroep op en streven naar zelfbestuur, of verhult de naam 'populisme' een meerderheidspolitiek en soevereiniteitsdenken dat nu juist antidemocratisch genoemd moet worden? Meer nog dan in 2012 moeten we tot de conclusie komen dat populisme een stijlfiguur is die zeer eclectisch vermengd kan worden met verschillende en vaak tegengestelde politieke bewegingen. Was het in 2012 al misplaatst om te spreken van een populistische revolve, in 2018 is het enkelvoudige onderscheid tussen 'bestuurlijke' en 'populistische' politiek en de paraplu-betekenis die 'populisme' daarmee krijgt geheel onhoudbaar geworden.

2 De/politisering, of de strijd over oordeelsvermogen

Dit nieuwe themanummer kon daarom onmogelijk gaan over populisme alleen of in het bijzonder. In plaats van een replicatie van het vorige themanummer hebben we gekozen voor het bredere en daarmee adequatere vraagstuk van de/politisering. Processen van politisering en *de*politisering gaan over de mate waarin oordeelsvermogen in twijfel wordt getrokken en tot object van publieke inspectie wordt gemaakt. Populisme kan zowel

aanjager van deze processen als een antwoord daarop zijn, namelijk door te beweren dat niet elites maar het volk weet wat goed is en dat niet expertise maar populariteit doorslaggevend zou moeten zijn. Daarmee is ook meteen duidelijk dat zo'n populistische manoeuvre slechts een van de mogelijke reacties is. Het intersectionele denken over rechtvaardigheid en recht van spreken biedt bijvoorbeeld hele andere perspectieven op hetzelfde vraagstuk: niet het volk of elites moeten de weg wijzen, maar zij die daadwerkelijk moeten leven in de omstandigheden die ter discussie staan. Zo opent de thematiek van de/politisering een rijk schema van tendensen – waaronder populisme – die in onderling verband beschouwd kunnen worden. Terugkerend vraagstuk is steeds de manier waarop in publieke kwesties geoordeeld wordt en waarop dat oordeelsvermogen precies gestoeld is. Welke gegevens, criteria, beelden, argumenten, stemmen, getuigenissen, verklaringen, regels, zekerheden en kritieken moeten in stelling worden gebracht om een gezaghebbend oordeel te vestigen en welke ondermijningen van dat werk brengen die bouwwerken van autoriteit weer aan het wankelen?

De verschillende bijdragen aan dit themanummer – getiteld *Who's got the power?* – bieden ieder een analyse van de strijd over oordeelsvermogen die leidt tot politisering en depolitisering van publieke problemen. In samenhang laten de bijdragen zien hoe de politieke volatiliteit zich sinds 2012 heeft vermenigvuldigd van een enigszins afgebakend conflict over 'burgers' en hun 'elites' naar een scala aan conflicten over grenzen, soevereiniteit, recht van spreken, geschiedenis, ras, representatie, democratie, ecologie, ongelijkheid en de waarheid zelf. Die politieke strijdperken waren er natuurlijk altijd al. Via het perspectief van de/politisering wil dit themanummer een blik werpen op de politieke dwarsverbanden tussen deze kwesties. Dat is niet enkel relevant vanuit comparatief oogpunt, maar ook simpelweg noodzakelijk geworden: wanneer burgers, bewegingen, twitteraars, bloggers, tv-presentatoren, politici, columnisten, activisten, onderzoekers en kunstenaars de strijd over oordeelsvermogen steeds vaker op meerdere vlakken tegelijk voeren, kunnen sociologen niet achterblijven in hun pogingen die strijd te begrijpen. De/politisering verbreedt onze blik van een spanningsveld tussen kiezers en gekozenen naar een wijdverbreid netwerk van relaties dat voortdurende beoordeling en veroordeling van publieke zaken mogelijk maakt.

3 De bijdragen in dit themanummer

We vroegen de auteurs voor dit themanummer om te reflecteren op politieke ontwikkelingen in de afgelopen vijf jaar en vooruit te kijken naar de toekomst. Onze oproep was nadrukkelijk om kritische, essayistische beschouwingen te bieden op de mate waarin en manier waarop onderwerpen als ongelijkheid, immigratie, klimaat, racisme en de waarheid inzet vormen van politieke strijd.

Vijf jaar geleden constateerde **Matthijs Rooduijn** in het themanummer dat er 'geen sprake is van een populistische tijdgeest in West-Europa' (Rooduijn et al. 2012: 167). Of we nu wel of niet willen spreken van een tijdgeest, de politieke invloed van populistisch radicaal-rechts valt niet langer te betwijfelen. Rooduijn geeft in zijn bijdrage een overzicht van hun politieke impact, waarbij hij onder meer voortborduurde op zijn eerdere bevinding dat gevestigde partijen in het verkondigen van rechts-populistische standpunten niet slechts *copy cats* zijn. Urgent is ook de vraag wat dit betekent voor onze liberale democratie. Rooduijn wijst in dat kader op het gevaar van de manier waarop de gevestigde partijen populistisch radicaal-rechts momenteel uitsluiten én insluiten, en op het gevaar van al te neutrale wetenschappers.

Dat de middenklasse vaste grond onder de voeten verliest is een veelgenoemde oorzaak voor de populariteit van populistische partijen. In navolging van Amerikaanse analyses over een toenemende kloof en de *shrinking middle class* onderzocht de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid vorig jaar in hoeverre in Nederland sprake is van een 'val van de middenklasse' (Engbersen, Snel en Kremer 2017). De genuanceerde conclusie is dat er zowel een kwetsbaar als een stabiel midden valt te identificeren dat in meer of mindere mate wordt geconfronteerd met onzekerheden. We vroegen **Rineke van Daalen** te reflecteren op het rapport. Zij buigt zich ten eerste over de vraag hoe 'het midden' gedefinieerd moet worden en wat de consequenties en betekenissen zijn van het feit dat verschillende sociale segmenten steeds moeilijker zijn af te bakenen. Vervolgens bespreekt ze de kern van de WRR-analyse, namelijk het feit dat de Nederlandse midden-groepen – een niet geringe groep in de samenleving – in toenemende mate allerlei onzekerheden ervaren op het gebied van de verzorgingsstaat, kinderopvang, arbeidsmarkt, toegang tot de zorg en toekomstperspectieven meer in het algemeen. De ervaren onzekerheden zijn voor velen gegrond in de harde realiteit dat er meer inspanning nodig is om een bepaald niveau van welvaart en welzijn te behouden. Terecht stelt Van Daalen vragen bij de geruststellende boodschap van de WRR dat van een uitholling van de

middenklasse geen sprake zou zijn. Deze vraag is temeer urgent omdat volgens sommige definities zo'n tachtig procent van de Nederlanders tot het middensegment kan worden gerekend. De onzekerheden treffen dus de Nederlandse samenleving als geheel, en een oplossing moet, aldus Van Daalen, dan ook verder kijken dan de grenzen – geografisch alsook beleidsmatig – van onze traditionele verzorgingsstaat. In een korte reactie gaan de redacteuren van het WRR-rapport – **Godfried Engbersen, Erik Snel en Monique Kremer** – in op deze overwegingen.

Onzekerheden komen voor een deel ook voort uit het ervaren verlies van grip op nieuw opkomende vraagstukken die ver buiten de invloedssfeer van individuen – en de natiestaat? – lijken te liggen, waaronder klimaatverandering, immigratie en de rol van Europa, en de verspreiding van nepnieuws en complottheorieën die door sociale media wordt vergemakkelijkt. **Socrates Schouten** beschouwt in zijn essay beleid en praktijk rondom klimaatproblematiek, in het bijzonder de manier waarop de overheid burgers en bedrijven wil betrekken in haar streven naar een 'energieke samenleving'. De presentatie van het klimaatvraagstuk als louter het domein van technische of wetenschappelijke expertise verhult het feit dat beleidskeuzes ook politiek gestuurd zijn alsook de verschillen in de mate waarop consequenties van problemen en beleid worden afgewenteld op bepaalde groepen en minder op andere. Politisering wordt niet zelden gepresenteerd als hindernis voor het nemen van adequate beslissingen – niet handelen is geen optie, zeker niet als het om het klimaat gaat. Schouten onderzoekt desondanks of enige mate van politisering waarde heeft voor klimaatbestuur, gegeven de realiteit dat burgers en bedrijven enkel effectief betrokken kunnen worden bij het ontwerpen en uitvoeren van oplossingen als zij ook daadwerkelijk kunnen meepraten en meebeslissen.

In haar essay biedt **Maartje van der Woude** een analyse van de discussies over migratie in Europa met bijzondere aandacht voor de wijze waarop Europa en 'Schengen' gepolitiseerd zijn geraakt en de relatie met de 'securitisering' van immigratie. Migranten lijken emblematisch te zijn voor de onbekende dreiging die uitgaat van open grenzen, constateert Van der Woude, en dat heeft niet enkel met terreurdreiging te maken. Hoewel de angst voor terrorisme een belangrijke drijfveer is in de manier waarop immigratie en de bewaking van (open) grenzen tot politieke strijd zijn gemaakt, liggen hieraan ten grondslag meer fundamentele onzekerheden die zo kenmerkend zijn voor de huidige tijd. Verzet tegen opvang van vluchtelingen en tegen een Europese Grondwet (in 2005) raken verweven met pleidooien voor nationale soevereiniteit en behoud van de nationale identiteit, waarbij de 'vluchtelingencrisis' net zo goed wordt aan-

gegrepen om het falen van Europa te betogen als een oordeel over de EU wordt aangegrepen om het anti-migratiestandpunt kracht bij te zetten.

In een tijd waarin complottheorieën, alternatieve feiten en nepnieuws lijken te strijden om voorrang, lijkt de diagnose dat we zijn aangeland in een *post-truth* tijdperk accuraat, maar volgens **Jaron Harambam** bevinden we ons juist middenin een publieke strijd om *de* Waarheid. De strijd betreft wie mag bepalen wat waar is en waarom, en dalend vertrouwen in instituties en een veranderend informatielandschap, onder andere onder invloed van democratisering, zijn hieraan debet. In welke hoek moeten we de oplossing voor dit *wicked problem* zoeken? De dominante positivistische opvatting die één waarheid als uitgangspunt neemt – die de waarheid dus wil *depolitiseren* – heeft haar beperkingen, aldus Harambam, zelfs al zijn het gerenommeerde journalistieke instituten zoals de *New York Times* en het *NRC Handelsblad* die hiervoor pleiten. Liever zoekt Harambam het in een alternatieve vorm van kennisproductie gebaseerd op het idee van 'epistemische democratie'.

Een langere terugblik op de strijd om oordeelsvermogen bieden we in de vorm van een interview: **Julian Schaap** spreekt met **Philomena Essed** naar aanleiding van de heruitgave van haar boek *Alledaags racisme* (2017). Esseds werk is een van de eerste en weinige studies naar racisme in Nederland. De verwoede recente discussies rondom zwarte piet en het Nederlands slavernijverleden ten spijt, is er 33 jaar na de oorspronkelijke verschijning van haar boek zo weinig veranderd dat het boek zonder al te veel aanpassingen kon worden herdrukt. Essed blikt terug op de ontvangst van haar boek in 1984, de (academische) stilte die volgde in de jaren negentig en de recentere ontwikkelingen in de manier waarop racisme wordt besproken. Wat zonder twijfel is veranderd is de manier waarop de discussie over racisme wordt gevoerd: enerzijds hebben sociale media de mensen die racisme ervaren en aan de kaak willen stellen een stem gegeven, anderzijds geven ze net zo goed ruim baan aan wat Essed 'eigengerechtigd racisme' noemt: racistische uitspraken en afbeeldingen uit naam van de vrijheid van meningsuiting. De strijd, niet enkel om überhaupt gehoord te worden maar ook om te definiëren wat racisme is, is in elk geval zichtbaarder, zo niet intenser, geworden. Terecht stelt Essed de vraag wat het ons oplevert als het woord 'racisme' al te angstvallig wordt gereserveerd voor het extreemrechtse gedachtengoed.

De oratie van **Tom van der Meer**, uitgesproken in juni 2017, handelt over de steeds terugkerende, of gewoonweg voortdurende, angst voor een politieke vertrouwenscrisis. Het is onderhand een jaarlijks ritueel om uit te roepen dat de steun voor de democratie tanende is, constateert Van der

Meer. Hoewel er tal van empirische aanwijzingen zijn dat géén sprake is van een ‘democratische ontgoocheling’ (in de woorden van Ewald Engelen), blijkt die conclusie keer op keer moeilijk te verteren. Wat gaat er schuil achter het crisisdenken, vraag Van der Meer zich af. Een prikkelende observatie is dat tevredenheid van burgers wellicht helemaal niet zo’n groot goed is. Willen we liever burgers die zo tevreden zijn dat zij berusten in politieke besluiten, of burgers die kritisch zijn en blijven en bestuurders het vuur aan de schenen te leggen? Vraag is ook welk doel het uitroepen van een vertrouwenscrisis kan dienen, zeker als het vertrouwen in democratische instituties niet evenredig is verdeeld over politieke voorkeuren. Wat betekent het dat zelfs het politiek wantrouwen is gepolitiseerd?

We besluiten het themanummer met een recensie van het boek *Ongehoord populisme* (Kochuyt en Abts 2017) door **Paul Lucardie**. Aan de hand van diepte-interviews met 37 Vlaams Belang-kiezers, gehouden in 2004, geven Kochuyt en Abts inzicht in hoe de onvrede over immigratie, integratie en de multiculturele samenleving ervoor zorgde dat het Vlaams Belang (toen nog onder de naam Vlaams Blok) bij de verkiezingen in 2004 de grootste partij werd. Hoewel Vlaams Belang bij recente verkiezingen minder succesvol was, biedt het boek belangrijke inzichten in hoe populistische partijen frustratie, ressentiment en woede ‘politiek kapitaliseren’. Daarmee is *Ongehoord populisme* relevant om ook het hier en nu te begrijpen. Interessant is dat Lucardie vraagtekens zet bij de duiding door Kochuyt en Abts van het stemgedrag van de VB-kiezers. Zeker, sociologen en politicologen moeten vaker en vooral beter luisteren, maar hoe zorgen we ervoor dat we werkelijk onbevooroordeeld luisteren?

De rol van sociale wetenschappers in het maatschappelijk-politieke debat is momenteel zelf onderwerp van dat debat. In verschillende beschouwingen concluderen auteurs dat wetenschappers niet langs de zijlijn van het maatschappelijk-politiek debat kunnen blijven staan. Of het nu gaat om klimaatbeleid, racisme, migratie en Europa, onze democratische rechtsstaat of alternatieve feiten, objectiviteit naar wetenschappelijke maatstaven hoeft en kan zich niet vertalen in neutraliteit ten opzichte van urgente maatschappelijke kwesties en fundamentele waarden. We hopen dat dit themanummer ook laat zien dat (zelf)reflectie op processen van de/politiseren in de academische wereld zinvol en noodzakelijk is.

Literatuur

- Engbersen, G., E. Snel en M. Kremer (red.) (2017) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Essed, P. (2017 [1984]) *Alledaags racisme* (derde herziene druk). Amsterdam: Van Gennep.
- Kochuyt, T. en K. Abts (2017) *Ongehoord populisme*. Brussel: Academic and Scientific Publishers.
- Rooduijn, M., S. de Lange en W. van der Brug (2012) Een populistische tijdgeest? Discursieve reacties op het succes met populistische partijen in West-Europa. *Sociologie*, 8(1): 152-172.
- Uitermark, J., M. Oudenampsen, B. van Heerikhuizen en R. van Reekum (red.) (2012) 'Power to the people!' Een anatomie van het populisme (themanummer). *Sociologie*, 8(1): 3-190.

Over de auteurs

Rogier van Reekum is een universitair docent aan de afdeling Bestuurskunde en Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij doet onderzoek naar de vestiging van vluchtelingen en processen van *issue formation*. Hiervoor deed hij onderzoek naar de visualisering van irreguliere migratie in Europa, als onderdeel van het *Monitoring Modernity* ERC-project. Rogier publiceerde over de visualiteit van grenzen, nationalisme, plaats, burgerschapspolitiek, immigratiebeleid en onderwijs. Hij is redacteur bij *Sociologie* en *Krisis, tijdschrift voor actuele filosofie*.

E-mail: vanreekum@essb.eur.nl

Gwen van Eijk is universitair docent criminologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Haar onderzoek richt zich op de rol van sociaaleconomische ongelijkheid in stedelijk beleid, de strafrechtspraktijk en het dagelijkse leven. Daarnaast is ze redacteur voor *Sociologie* en blogger voor *Sargasso.nl*.

E-mail: vaneijk@law.eur.nl

